

KHADOU - 6

Nagaland Heritage Studies

TENYIDIE

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)
and STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE

Nagaland Heritage Studies

KHADOU - 6

**STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)
and STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE**

Nagaland Heritage Studies - KHADOU - 6

Copyright © SCERT & SCNL, DSE 2018

Third Edition: 2023

Illustrations: Thejaseko Rhitso

Design & Layout: **artworks**TM NAGALAND

FOREWORD

The Nagaland Heritage Studies (NHS) is a series of 18 officially recognized Nagaland languages from classes 1 up to 8. These books aim to teach the Nagaland Languages using local culture and heritage as its content base and also promote cultural richness of every tribe and community. The introduction of the Nagaland Heritage Studies in the State's schools from 2018 was in consonance with the guidelines of the National Curriculum Framework (NCF) 2005. The Nagaland Heritage Studies textbooks revised edition covers the learning needs of the students which have added meaningful illustrations. The NHS textbooks are evolving to better language learning of Mother Tongue which is the core basis of one's identity, history and culture.

The State Council of Educational Research and Training & SCNL would like to express gratitude to Professor D. Koulie for his contributions.

We would also like to acknowledge the Department of Arts and Culture, DIPR, all Literature Boards, Tribal Hohos, and the individuals concerned for their contributions towards the development of Nagaland Heritage Studies Textbooks.

The Council & SCNL also wishes to extend its gratitude to Smt. Kevileno Angami, Commissioner & Secretary, Government of Nagaland, SCERT and School Education for sharing valuable suggestions towards improving/updating of Nagaland Heritage Studies textbooks.

Lastly, appreciation goes to SCERT and SCNL team members who have worked hard in completing the NHS textbooks revision on time.

Dated: Kohima the 7th of November 2022.

THAVASEELAN K
Principal Director (IAS)
School Education, Nagaland, Kohima

N.CHUMCHANBENI KIKON
Director,
SCERT, Nagaland, Kohima

KENEI DIEYIE

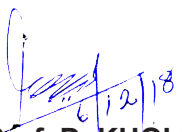
Nagamia teicie kekra leshümhasi sa mo di lhou kevor dze sü mechü si. Americamia dieliekevi liethoko teicie krie kerethepfü doki Nagamia kijü nu vor. Uko Britishmia kekua rüzhpüf di vor zo derei leshümhasi mu dieliekeviu se Nagamia kijü nu prushü. Uko mhatho keviko lielie di Nagamia rei mhasi kepfhütsa thehie chü zo vor thie kelhou teiu tso. Rüna pete nu leshüki pesielie mu u nuonuo kemele khe bu u rakhenu lhou di leshümhasi sedeko silielie vorzhie.

Sirei teicie kekra kephrünuomia bu u krü dieu nunu leshümhasi phrü tuo moketa la u krü u pfutsanuoko zhovi mu mhasi kekra pejüwate. Thie teiu nu Nagaland sorkari-e leshükephrümia bu u krü kelhouzho keviko silie di se perhei lalie kevi mharhülie. Mhatho hau la State Council of Educational Research and Training (SCERT) bu puo zha chü kephrüdako kese keba la u nei pekrei bawe. Kephrüca 'Nagamia Zhoue Dzephprüko' (*Naga Heritage Studies*) icüu chielie di kephrüda khadou 1-8 ketso se *Alternative English* üdi se kevor-u valiwaketuo pepikelie ze kephrü kekrekrekicüko chiepie siekelhoumia dzevi medo kebako la Kepenuopfü thezie kekralie kelho chü bawe.

Tenyidie nu kephrüda hau meza kevo ki u nuonuo bu si kezhüthoko, Nagamia dzeüse, thekhuothenyiko mu diezho sedeko sa siketuo mengu di kephrüda hau keseshü. Kephrüca hako kemerüko leshü ro siekelhoumia bu u kelhoubo, kelhouzho bodeko mu u krü dieu si morosuo beicü thau sedelieketa ücü pele bawe.

Kephrüda kethu mhatho hau nu Ura Academy rei SCERT ze kere di mhachü vorzhie. Bahurei Tenyidie, mechü diekru-u nunu diekhu mu dirozuko kemie phrewate.

Tenyidie nunu mhasi puoma kenyi hamhiekio se u kelhoumhasi bodeko chülie di mia ketsekezieu chü phrelie üthienyü.

(Prof. D. KUOLIE)
Secretary General,
Ura Academy

NGULIEKETUOKO

Kephrü

Puolha

1. Nhicu Zha	1
2. Siedzürle Kenie	3
3. Rüna Kemeza Zhoueko – I	8
4. Tekhu Mevi Dze
(Phom-mia dzeyie)	13
5. Futbol Miaviu	16
6. Nagamia Rüso Kepeso	21
7. Rüna Kemeza Zhoueko – II	25
8. U kelhou	29
9. Nagamia Pfhe Dokecü	31
10. Ben Shüphrü Ketho-u	35
11. Chiedebo Puo Zho Kevi Puo
(Zeliang-mia dzeyie)	39

Nhicu Zha

Kephrüu nu Kemerüko:

1. Geizo-u rükhreko si di phrû sikelië.
2. Dieca kesa silie mu se diecha chû sikelië.
3. Geizo-u mvüdze sikelië,
4. Geizo-u nu ketsokeshüko kela sikelië.
5. U thuo u die nu geizoko rhu mu phrû sa nyûkelië.

Kesoukezei lu nhatsara nu,
Menyiepounuo pou kebayo tuoi;
Nhicuki we mha va keziekruo.
Vi mo ürei u kesuoyo rei;
Se rûnou di mha we mehou mo.

Nou tsopfû mo ütsaliko chû,
Mha va pele thenou va pemvü ;
U ketuora tei kesokezie,
Mha medo mo mia keyu tie kre
Kesuo le mo mo zo u tei dzü.

Khunhie puo mu khunhie puo kemhie,
Kesa dojü kevi cha kese;
U dzü we zie vokezhü nu we,
Mhiphra kevi nhicu zha pevo-
Wateluo mu le rûnoumolie.

- L.D. Phewhuo

Dieca:

1. Kesoukezei : thechü u dzükezei chücüra, u dzüzie kemo.
2. Menyiepuu : nha puopou kepar kehoupourei.
3. Rünou : u nei; u mecha nu vo; u kele nu volie di kerünou chükeli.
4. Kesokezie : teiso mu zie keba; u dzüziekruikecü.
5. Pevo : ba mokefa; pejükewa.

Dojúkecü:

A. Ketsokeshüko kelashülie.

1. 'Nhicu Zha' geizo-u nu nethe kerieu nu nhicu zha pie kedipuo ze kemejüshü ga?
2. 'Nhicu Zha' geizo-u nu nhicu zha kimhie di pevowaya üsi ga?
3. Kedipuo la ükezopfüe 'Mhiphra kevi nhicu zha pevo' idi pu ga?
4. Ükezopfüe puo nhicu zhako lekeshü ki kedipuo mhieta ga?

B. Puoca kemhiecüko rhie kemezeshülie.

Kekradie nunu Tenyidie.

1. Brightly	1. Mhiphra
2. Blink	2. Kesoukezei
3. Same	3. Keziekrui
4. Deep – dark	4. Kemhie

C. Dieca puo moro kenie nunu kelashülie.

(Geizo-u rübei mo di u kelhou-u rei pemvü di thushülie)

1. Ketsa kesoukezei nu kedipuo baya ga?
2. Puotei pete nu kedipuo kemhie sei baya ga?
3. U khie u mhou mhakikecüpuoe u va pezie baya ga?
4. No mha kesa kimhiecü kro puo silie ga?

Siedzürie Kenie

Kephrüu nu Kemerüko:

1. Rüsie kouriko sikelie.
2. Rüsie dzetho si di medzikelie.
3. Rüsieu nu mvüdze, rüchüdie, rheitho mu mhitsieko sikelie.
4. Diecha mu dielou kesa sikelie.
5. Rüsieu puoca sikelie.
6. U thuo rüchüdie chü parkelie.
7. Kethukeru nu morei kepu nu ketsokeshüko medzikelie.

Mvüdze: Rüna lie puo nu.

Rüsiemiako: Khriesamia kenie, unie puou, unie zuopfü (puo pfhe rübei siya, mhitsieba gei puo guya mo).

Mhitsie puo-u:

Kithotsatie, thevokiu bu puo mhodzü nu.

Kevi-e (unuo phichüu) thevoca chü tha. Puae thevoca lapie thevokhou nu shü tha.

Ketho (unuo nhicu-u) khorü nunu dzünuo nyü mu tepfhe pfü di tuo ler.

Kevi : Ketho, no haki tuo mu ha. A puae n pfhü tha ru.

Ketho : A dzünuo nyü mu tepfhe datuo üdi lie nu tsu tuote mu. Thevoca lhocecü ki hako pie ata-phie sa di lho morosuote. Ata-phie rethor khote ho.

Unie puo-u tuo ler

Unie puo-u : Yha! Ketho, a mobailfon vi mote mu no sodu town nu khocecü
ki a fon se vo chü morosuote ho.

Ketho : Kedipuo chüta di? No n fon peteshü me?

Unie puo-u : U lie, a peteshü lie mu beteri-u ta partem cü. Kevi-e chüpie
khie lashü derei fon-u chülie ba mote.

Ketho : Ka, a bu va puo mehoshü-i.

Unie puo-u : Ha (idi fon-u pie Kevi tsüshü)

*Kevi-e fon-u pielie di mehoshü, khrülie di beteri chülie di kha la pie keshü.
Fon-u tu parlie.*

Kevi : Hei! Hei! Beteri-u khie kethotsüpie baluo mu ha. Fon chülie
moketa mha ungo za puo. Tsie we puotou bate ho.

Unie puo-u : Hou... di.. a bu kesa puo khrü di raka peprawa kemo la vi zali.
Ketho, no kiüdi meho menuo mo di beteri khie kethotsüshü shi.

Mhitsie kenieu:

Unie puo-u : Ketho, no thie vo thevo keperiu ki votenuo ketsoshü tuo mo?
Thevo kezhako pie themuo kebieko tsüwatuoü thate mu votenuo
kro puo se la vor morosuote ha.

Ketho : Oh. Apuo.

Ketho tuo pata.

Kevi tuo ler.

Kevi : Apuo, no rei a pele mototaya lie. A n nuo phichüu derei
mhathomhachü pete Ketho bu chüya. Puotei pete nu Ketho,
Ketho isiya.

Unie puo-u : Oh, oh. No rei vo di votenuo dze ketso di vor a ki pushülie siro.

Mhitsie seu:

Kithotsatie, thevoki mhodzünü.

Unie puo-u : Ketho, Kevi, nnie vorte me?

Unie kenienie kibou kekrieu nunu "u" idi unie puou pfhekhoshü di tuo ler.

Unie puo-u : Kevi, votenuoko dze ketsocü kimhie? Huo zetuoü ba mo mbe
üsi ga?

Kevi : U, ukoe kerekenie ki puo zeli vi üdi pu tha.

Unie puo-u : Thekhrü kitsu ta mu puoma ro kikemhie ga?

Kevi : A süu si mote. Uko votenuo zeli kevi ba mo mo shikecüü rübei ketsokecü zo.

Unie puo-u: Ketho, no ro kimhie? Uko puoma kediki pu ba shi, si mbe?

Ketho : U, Apuo. Votenuoko thekhrü se phre bate mu hau khrü liro raka nyie se (3000) tuo üdi pu ba. Derei kepar-u khrü liro nyie se di krie se (3300) tatuo shie. Kekreilamonyü teisonhie puo ca chüyacü la. Votenuoko peri pecha mu puoma rekuokuotaya le.

Unie puo-u : Vi se!

Co... Kevi, no tsie we a kedipuo la mhathomhachüko pie Ketho pelekuoya shiü siliete mo?

Kevi : U, Apuo, a siliete.

Unie zuopfü kibou kekrei puo nunu kepheshie di..... (puo pfhe rübei kesi zo) Sh....sh... hu...di... supuonie puo khou ge mo di mhachaki nu khapie ba ga? Tefüu bu cü ketheguo se bate ho!

Kevi puo thuo puo teikhie kepfhü di sie: Yha.... a khou te.... a puo a kieketa la a khou khapie bawa di vor hatsa tuote mu.... (puo ta pata)

Unie zuopfü: Siro Ketho mhie-i di pie mhaba gei khapie bawalie kenjüte me?

Dieca:

1. **Rüsie** : mhitsiebako geinu thedze chüpie mia pekiekecü.
2. **Mhitsieba** : ki kezako nu kerietsa rüzhü mia pekieketuo la dze kerükrie se sieyakezhau.

Dojükecû:

A. Ketsokeshüko kelashülie.

1. Rüsieu nu rüsiemiako suomia ga?
2. Rüsieu kirapuo nu puo mvüdze chü ga?
3. Rüsieu nu kikru-u lietho kimhiecü chü di u va kracüya ga?
4. Unuonie zhoko kikemhie shiü thushülie.
5. Kedipuo la unie puo-ue mhathomhachüko pie puo nuo nhicu-u pelekuoya ga?
6. N kele ki unie puo-ue puo nuo nhicuyo khriekuo ükecû le me? Kedipuo la shiü thushülie.
7. Kevi puo puou üse mhattho pie puo peleya mo ükeshü ki uko puou kikemhie di puo die kelashü ga ?
8. Rüsie hau nunu no zhovi morei kepetha die kimhiecü puo silie ga?

B. Ketho mu thevo keperiu unie rüchüdie pemhi di thushülie.

Ketho

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

Thevo Keperiu

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

C. Le di thushülie.

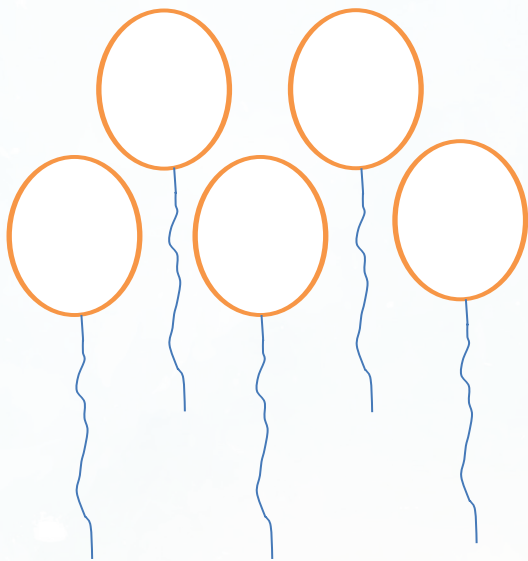
- a. Rüsie phrükeshüu geinu, we mhathomhachü khapie themia kimhiecümia peleya ücû silie ga?
- b. Mhanu Kevi-e n zemia liro, no mhakicü puo pie puo tarhoshütuo ga?

D. No khoutho chuti teiu nu rüna lie puo nu kikemhie di n tei pevolie shikecû dze dzeyieleshü puo nunu thupie n zeu/zepfü tsüşülie. No-e kikemhie di lie-u nu ganyagarako pelhou, thevü mu thevoko meho di kehuohikeshüko dze thushülie. Mha chükecû puo kevi dze thushülie.

Rüna lie puo nu mha hako sa di rhishülie.

- Thevü se(3)
- Thevo puo
- Ganya puorhi kekrekrekrekü kenie tezie nu pelhoukeba
- Nhasi bo gei nhasi vü keba.
- Dzübe puo nu khuo puo keba

- E. Pekhrotsa balloon pengou khapie ba. Balloon kerükriethonie liro tsie n gei thezho kevi kenie rhiu nu ba. Balloon kekrei seko ro, no n zho vi salie kevi ca se rhiu nu ba. Balloon methuokebako nu thushülie.
Thakie: 'a mecüya', 'A mhakipuorei medaya mo' hakemhieko.

Rüna Kemeza Zhoueko-I

Kephrüu nu Kemerüko:

1. Puocau si di kephrüu phrükelié.
2. Kephrüu nu si morokesuoko pfhüpie kelashükelié.
3. Dieca kesa sikelié.
4. Kepethamia mu u zemia ze di kephrü kepu sikelié.
5. Nagamia u rüna kese nu zhoweko sikelié.
6. Thie u rüna nu rüna kese zho se kebako - village council mhathoko sikelié.
7. Rüna sorkari dze la thenou mvükecü mu u kelhou nu puo kevi sikelié.

Nnhiennhie nu Nagamiae rüna kemeza zhovi rüna pete nu tuokeyü ngulie. Thezho sükoe khenu kelhoumiako kelhou kekha mu se balieya. Nagamiae pa di kijüu dze si motoluocü teiki nu mechü kekua zho hau se tuoketa hau mha ungo sekecü puo. Mechü kekua zho hau Grikmia mechü kekua zho-u ze kemhie se. Rüna puoe puo thuo puo kekha, puo thuo puo rüna se khroikecü chüya. Rüna nyie rei, themia keze kepero di lhoukecü rei mu kishükinyi nu shierei mia pele moto di lhou. Rüna pete u thuo u dahou chüpie u keya chü tsiu kezekevi mu chütherhü chüketuoe rünaui gei ba. Rüna puorei rüna kekrei puo mhathomhachüko kebvükecü chüya mo mu rüna pete, puo thuo cü ürei, kekreamia bu u kekhasa tuo mo.

Natse nadi pete u thuo u riehou mu u themia kese se phretuo.

SORKARI KEKREIKECÜ KENIE

Mha kemeza zho kenie kerüduo zhüya. Mechü kekua zho mu kedi kekua (Chieftain) zho. Angamimiakoe mechü kekua zho-u medziya. Thezho hau nu liro rünaui nu chienue pete nunu peyumia kedapie uko bu thezhoko pekru mu se baya. Peyu hakoe rünaui kekha se baya. Huokipuo peyu hako donunu peyu-krüta kevi puo kedakecü rei chüya.

Yietse kekreakoe u kedi penyi di kedi thuo u rüna tsüu chüya. Yietse kekreakreicüko nu kediko u thuo u kekua krei phreya. U tsazho morei setheyie geinu kedi kedakecü

sorkari, rüna nu kekuo se keba mhatho-u liro vo kijü mezakecü nu, ketsa mu rüna keya mu chü kehiececü nu krütsa zho-u medzi di capi chükeshüu zo. Kijü niepu zho-ue mecümecie zo. Kijü keza pie mechü kijü, thino u kijü mu miali kijü chüya.

KIJÜRIEHOU:

Nagamia rüna pete u kijüriehou mecümecie tuoya. Therieko mha rüyielie kevi morei rüyielie kelho vie kro puo pie zasi chüya. Rüna riekro liro rücürünuo, kerü, kijükhru morei ketsie pie therie chüya. Rüna puo riehou nu ketsa, kerü, liecielie mu nhasüko baya. Rüna rüna donu kijü

chüya. Setheyie/Kayie zho-u nu liro, kedi u nu phichütho-u bu kedi chü laya. Kedi pete u chathamia morei peyu-kehou (council) puo penyi di süko bu uko tarhoya. Rüna u nu therhu kekhotho pie kedi tsüya mu puoe mhatho morokesuo pete - rüna kemeza nu, krütsa zho nu morei nacünanyü nu - mezaya. Rüna tsüu chükececü la puoe mechü rüchüko morei peyu-kehou rüchüko kiececü puo zha. Kedi-ue liecieliehi teiko - tsia khakeshü tei morei thekhruothenyi tei - pesishüya. Kedi huo we mechü kekuo zho-u medziya, süla puoe thezhothechieko puo thuo puo medo di chüya mo. Konyakmia, Semia mu Kukimia yietse hako kedi kekuo zho-u medziya.

Sorkari kehoupuo nu shierei, mechü kekuo sorkari morei kedi kekuo

riehou la kebvükecû par di chüterhü chükecû nyi derei rüna puorei rüna kekrei puo mho dikecû chü vor mo. Terhü teiki u yalieketuo la rüna puoe rüna kekreiko ze razou khrietho penyi tuoya.

KISHÜKINYI:

Nagamiarünako miabu u kekhakecû jü süla kishükinyi nu rei miapuorei pele moto di lhou. Liecielierhitsa

zo we chazoumia pele moto di u rükhra chü tsei di lhou. Rüna nu kishükinyiko rüna bu seketuo la rübei mu rüna nu nuolhou pete u ketshukelhuo chü di lhouya. Kicükiri perikecû, chüwhuorawhuo chükecû mu khuo tekecû se u mhatho chükecû rei nyi derei liecielierhi pie u mhatho puotoutho chü di lhouya. Mhanyamhara pie kelikecû nyi, süteiki keshü mu thegi se kelicû nu raka sou chüya. Chazou nu se voryakezha liro metsie mu thegi se kechü u vienyako rübei zo.

Nagamia u thuo u ketshukelhuo chü di lhoukecû hau la chazou kijüu ze kepero petsa se di lhou vor. Sümho nu ukoe mia tsü mia vo zhieyacû la chazoumia bu u pfhü u whe vor re phi sa. Britishmia sorkari vor u kekhalie kemochie u rübei di lhoukecû la u kelhouzhoko se pekru tuolie derei u kekhalieta tse rülili di chazoumia perhiekecû rei tsa vota.

Dieca:

1. Thekhruothenyi : u mhatho chü lotsokewa morei chü sedেকেcû tei puo medzi di nanyüko chü mu themuo chacû di u neiyakezha tei.
2. Rücürünuo : kerü kecû, kerü kepetse, zha kemoko.
3. Liecielierhi : lie cieকেcû.
4. Chüwhuorawhuo : nhachünhara pfhü di geikecû; mhayie lieকেcû.

Dojükecû:

A. Ketsokecûko kelashülie:

1. Nagamia yiekoe kimhie di puo kekha kejü mu u thuo u sekelle yie puo ücû silie ga?
2. Nagaland nu sorkari kenienie dze thushülie.
3. Nagamia krütsa sorkari zho-u nu peyu-kehou mhatho kimhiecü kro puo ga?
4. Yietse kimhiecü kro puoe sorkari kenienie zho se baya shiü thushülie.
5. Rüna rüna donu kikemhie di kijürie rhuoya ga?
6. Nagamia kedipuo la kishükinyi nu u thuo u la tseiütso di lhouya ga?
7. Nnhiennhienu Nagamia rüna nu kediü mhatho kedipuo ga?
8. Thie n rüna nu rüna peyu-kehou mhatho kenie thushülie.
9. Rüna nu liro rüna peyu-kehou thuo dzü, chadu, chatse mu rüna chü kemesakecûko mehoya. Mhanu noe nadiko nu lhouya üro, sorkari department kekrekreicûko bu mhatho hako mehoya. N kele ki kedipuo la nadiko nu rüna peyu-kehou bu mhatho hako mehoya mo ga?

B. Diecha hako kiu puotou mu kiu puotou mo shiü thushülie:

1. Nagamiaie mechü kekua sorkari zho-u Grikmiako do chü di se par.
2. Nagamia rüna puorei rüna kekrei mho diya mo.
3. Rüna kedieue tsia prukecü teiu pesishüya.
4. Rüna nu kijü pete kediü morei puo peyumiako vie.
5. Huokipuo raka sou nu keshü mu thegi seya.
6. Rüna nu kishükinyi mu kicükiriko pie rüna kekreamia ki zeya.
7. Nagamia rüna pete u thuo u rüna keya chü phre baya.
8. Nagamia rüna pete nu kedieue puo themiako mho kekua pete se baya.

C. Bouhou A nu kebako se bouhou B nu kebako ze kemezeshülie

a) Rüna pete u thu u dahou	1) kishükinyiko nu miapuorei pele moto di lhou.
b) Yietse kekrekreikecûko nu kediko	2) liecielierhi teiko- tsia khakeshü tei morei thekhruothernyi tei.
c) Kijü keza pie	3) chüpie u keya chüya.
d) Rüna puo riehou nu	4) metsie mu thegi se kechü vienyako rübei zo.
e) Nagamia rüna mia bu u kekakecü jü süla	5) ketsa, kerü, liecielle mu nhashüko baya.
f) Chazou nu se voryakezha liro	6) mechü kijü, thinuo kijü mu miali kijü chüya.
g) Kidi-ue mha hako pesishüya	7) u thuo u kekua kre phreya.

D. Rūnau mezakecū nu themia pete la thezho khapie bayakecū kephrūu nunu silie.

Leshūkinu rei we thezho medzi morosuo. Khadou puo kechū nu, thezho medziketuo ca dia kepulie di chūshūlie.

HIE KHADOU ZHOKO

Hie khadou nu hako medzituo:

- _____
- _____
- _____
- _____

E. Rūsie kechū: Rūna kenie-e kijū riehau la kebvūkecū parketa puo pemhilie. Ukoe vo u chienuomia kekhruohi chatuo mu rūnau morei mechū nu phichūmiako mu rūna krūtau bu thenyieu pepishū nu di chatuo. Themia kedapie uko bu themia hako do chū di rūsie chūshūlie:

1. Rūna krūtau.
2. Chienuo nu tsūphrūko.
3. Rūna nu phichūko.

Tekhu Mevi Dze (PHOM-MIA DZEYIE)

Kephrüu nu Kemerüko:

1. Phrü si mu puoca sikelie.
2. Thedzeu nunu si kenyüko pñü sikelie.
3. U zemia mu kepethamia ze thedzeu kepukelie.
4. Thedzeu pemvü di thu morokesuoko thu sikelie.
5. U thuo u dzeko si mu ngupie u noumvükelie.
6. Khenumia dzeiyie mu pu keyieketuo dzeüseko se u nei tuokelie.
7. Thedze ketho mu terhuomia dzeko si kekrekkelie.
8. U thuo u keleko se keza kemecükkelie.

Thiedzü Nagaland niathutsatie Pongching ücü rüna kecü yopuo nu themia puo za Kha-ah, ücü puo tekhu meviya üsi. Puo khu-u tsiemellie rüna nu vor di khinhie zorei michie mo di rühou puo rükhra chü tuoya.

Rünamiako tekhu-u sü Kha-ah ruopfükhu-u zocü la themia preiya kemo si phre.

Themiau mu tekhu-u unie ruopfü kerhe di ungocü nunu kekheya. Tekhu-u chü te di puo chüteu cülieta ro themiau merütaya mo. Puoe puo khu-u mhaca la pevülie di kekreamia mhie mhacü morei vitaya. Siketa nhie sü themiau (Kha-ah) pevü di zhate zezhütaya tsiu puo khu-meviu theva ketsa nu rühouketuo tuoi themiau rei theva co di sie rühou tuotaya.

Teirü teiki Kha-ah-e miphu khie ki ba zorei sei di pe bataya, kekreamonyü puo khu-ue ketsa nu seibo khro nu teirü bu puo petsezüpfü bayacü la. Sümhie di tekhu-u suo bata ro themiau rei suo bataya.

Teisei ki khuduü puo mhapuorei mo di Kha-ah phi puo zatsa rüzapfü kesou puo nguta. Hau ro rüna kekrei nu chüwhuomia puo tekhu-u phi va kerüzakeshü teiu ze kemetha touta. Sidi tekhu-u phi rülili di menelie kemochie Kha-ah rei suo sei bata. Kha-ah-e puo kezemiako ki pu di puo meviu puo phi rüzapfüu menelie ro pecha mo di rühou la vor rünamiako pengu latuo üdi pushü. Süu pelekhrupfü keba tuoi zhadouo puo sie ukhu-u rüna nu rühou tuo di ngu lata.

Sükemhie-i di Kha-ah-e puo mevikhu-u ze lhou pecha se vor. Derei khunhie puo chüwhuomia bu terha nu mevikhu-u geiwa. Mu vor rüna nu Kha-ah rei süu shie pfü di mha puorei zo ba mo di sia mha zota.

Sümhie di themiau mu tekhu-u donu kethekrücü nunu huohuo mevicü dzeu puothela chüta derei themia mu khunuo kemevicü dze ha rünako nu pu tuoya zo tsiu tsiedo rei sikecü nyi tuoya ücü peleya.

Dieca:

1. Niathutsa : niaki thu kepartsatie.
2. Ruopfü : u chü u phou mo di u khrümvüu.
3. Miphu : mi kechü chü.
4. Mevi : puorhi puo nunu kekrei puo parketa.
5. Chüwhuomia : chü whuo di geilleyakezhamia.

Dojükecü:

A. Ketsokecükö kelashülie.

1. Kha-ah-e supuo ga?
2. Kedipuo la tekhu-u themia preiya mo ga?
3. Kha-ah ruopfüu kedipuo ga?
4. Tekhu-u mu Kha-ah unie donu keperokecü dzeu thushülie.
5. Kha-ah-e teicie kichiepuo lhoulie ga? Puo kimhie di siate ga?
6. Tekhu-u puo chüte puo whuovü ro Kha-ah kedipuo mhie bataya ga?

B. Thechü kemethuoko nu thushülie.

1. Rünamiako tekhu-ue _____ ruopfü ücü si zo.
2. Tekhu-u mu _____ chü puo, mo puo kechü hau _____ nunu kepero ba.
3. Teirüta ro Kha-ah mi peguo ba zorei _____ ngutaya.
4. Teisei ki khuduü puo mhapuorei mo di Kha-ah phi puo zatsa _____ kesou puo ba di ngulie.

C. Puotou-u kedapie diecau thu tseishülie:

1. Kha-ah kirapuo lhouya ga?
 - a) ketsa nu
 - b) rüna kezha puo nu
 - c) Pongching ücü rüna kecüyo puo nu
 - d) Nagaland seluoba nu
2. Tekhu ruopfüu ro hanie vierhe
 - a) Kha-ah mu rünamiaiko
 - b) Kha-ah mu tekhu-u
 - c) Tekhu-u mu ketsa nu khunuo kekrekio
 - d) Tekhu-u mu rünamiaiko
3. Kha-ah süketso mhachü bata.
 - a) Rünako puo ze kechüki nu vo kemochie
 - b) Tekhu-u phi gei kechüpfüu menelie kemochie
 - c) Puo khu-meviu puo ki vor kemochie
 - d) Puo se tei tso kemochie
4. Kha-ah-e puo khu-meviu _____ kemochie rhei pecha se zo
 - a) tsatota
 - b) meziethou vota
 - c) chüwhuomia bu puo khu-meviu geiwa
 - d) tuo rünaui kieketa ketso

D. N zemia puo zeli. Nnie-e rüna-u nu kelhoumia üdi pemhile di mhanuü nnie-e tekhu puo vor rüna nu tuo kecü sikeli ki nnie kikemhietatuo shi-e kepushülie.

E. Mhatho:

U Nagamia kijü nu thiedzü themia khunuo se u ruopfü chükecü dze si phiya. Phichümia ki thedze sümhiecü puo ketsolie di thushülie.

Futbol Miaviu

Kephrüu nu Kemerüko:

1. Nagamia mhattho kevi chükeshüko rhulie mu u kelhou nu mha kevi krakelie dzeko phrü di süko mhielieketuo la unou mvükelie.
2. Dr. T.Ao dzeko silie mu puoe kimhie di lhoushü shiü sikelie.
3. Rüzühüko kemevi sikelie.
4. Kephrüu puoca si di phrükelie.
5. Kephrü phrü di puocako le kekhe kelie
6. Ketsokecü dieca - *kedipuo, kirapuo, kikecükipo* mu *supuo* - hako diezho medzi di pie diecha chü toukelie.
7. U nouleko mecümecie di pukelie

Dr. T.Ao zau liro Indiamia futbol rüzühü ze kepero tuoya. Puoe Nagamia futbol rüzühü miavimia puo. Puoe vi rükrü zokecü futbol rüzühümia puo chü di Indiamia futbol kro-u taze *Olympic* nu vo. *Olympic* hau liro teicie 1948 cie *Mvüsa* zha 25 nhie *London* nu *Webley* rüzühüchü nunu peba. Siro Indiamia puo kedi ngukelie sietsa puo bu pfhelha kepie keriettho-u chü. Talimeren Ao liro teicie 1918 cie *Doshü* zha 28 nhie *Changki* rüna nunu puo penuolie. Puoe Rev. Subongwati Ningdangri Ao mu puo kimia Maongsangla unie nuo mia kerepuoko donu mia diau. Puo kelhou nu puoe rüzühü kekrei nu vi selieya ürei futbol pie puo keneitho chü. Puo leshükiko mu *college* phrükecüko nu rei rüzühüko nu kevitho-u chülieliecü ngu.

Puo puoe *Impur Mission Centre* nu lietho chü mu sünunu puo futbol rüzühü sede. Puo mu nhicu kekrekoe pfhenyhe kesuoko pha kesalie di pie bol chülie di rüzühüya kekreilamonyü bol ketho-u ngulie rekecü la. Puo kelhou nu futbol rüzühü pie mha

kemeyietho puo chükecü la puo kevi zhakhra krakelie kekreiko soukewa chütaya derei puoe puo shüphrü nu rei vi se. Puo *Middle English School* nu kevitho lau nunu palie. Sidi teicie 1934 cie *Jorhat Christian High School* nu vo.

Jorhat nunu puoe rüzhü kethomia puo ücü ngu par. Puo kro-ue futbol rüzhü pete nu kuolie meya. Sümho nu puoe *Inter High School* rüzhü teiu nu rei rüzhümia kevitho therhu-hieu ngulie. Hateiki Tali-nuo puou puotei vota mu puoe puo kesia zhü nu kezhü ki Tali bu darukesimia chü di puo themia khruohi morokesuo puo mengu pushü. Puo puo-u mengu-u Tali chathapie puo bu darukesimia puo chülie di kinu la vorlie.

Teicie 1938 cie, Tali-e khadou ker (10) nu kevitho lau nunu palie di vo *Guwahati Cotton College* nu phrü.

Hanu rei puo college futbol kro-u ze di rüzhü. Puoe vi rükrü zokecü la puo kro-u puo la rüzhüko pete nu kuolieya. Puoe khetsekhevacüko nu rei vi rükrü. Süki ze teicie se rüso miali ramei therhu-hieu kralie. Puoe puo college nu rübei zo kemo futbol kro therhutho puo, *Maharana kro-u* rei ze di rüzhü.

Puo puo-u mengu chüketuo la teicie 1942 cie puoe sorkari kitsa nu shükeiraka kekhruohi ngulie di vo *Calcutta* nu *Carmichael Medical College* (tsiedo *R.K. Khan Medical College* isite) nu phrü. Puoe puotei kezapie latsa puo puo shüphrüko chü mu kekreditsa *Mohan Bagan* futbol kro-u nu rüzhüya. Puoe teicie 1943-51 ketso futbol kro hau nunu rüzhü mu teicie kenie (2) uko krütau chü. Hateiki puo bu Indiamia futbol krütau chü di vo *London Olympics* rüzhü (1948) rüzhülie kevi puotei kevi puo pie puo tsü. *Webley* rüzhüchü nu kekhrü mhathochie nhie Tali bu Indiamia pfhelhau pie di Indiamia taze vo.

Ukoe phithuo di futbol rüzhücü la uko dzeu meye se vota. Rüzhüchü sokecüko nu ukoe phithuo di rüzhükecü uko neikuo mu rüzhüchü ciecüko nu phikou nyü di rüzhü. Phithuo zoürei ukoe futbol rüzhü vithorkecü la thedzeleshüko nu rei “phithuokecü futbol rüzhümiako”

idi uko dze thu. Uko rüzhü therieu Burmamiako ze kese derei sükoe rüzhü mo di lafa. Rüzhü kenieu liro Frenchmia kro-u ze kese mu süu nu uko li 2-1 idi kata. Uko kro-ue *Waller, Holland* mu *Europe* nu rei rüzhü.

Puae darumhasi shüphrüu teicie 1950 cie chü tseilie mu teicie 1953 cie Kewhira Kechüki nu *Medical Superintendent* chü. Teicie 1963 ki Nagaland statehood ngukelie cie, Dr. T.Ao-e *Health Services* nu Nagamia *Director* keriethe-u chü. Puae lietho hau chü zo vo teicie 1978 cie lietho nunu lakecüu tso. Dr. T.Ao-e puo diepudieshü menenuoi, themia thenou rünuo sekecü puo. Puae theza kezivi morei zayie mehouya mo. Darukesi kediethe puo mu rüzhü puo neiyakezhamia puo. Kehoukipuo tuo rei rüzhü chü kehiekecü puo hie chüya. Kewhira Kechüki nu lietho chükecü teiki nurseiapfü puo, puo za Deikim ükecüpfü puo ze keselie.

Sidi teicie 1956 cie unie kiya chülie. Unie-e unie nuo thepfu kenie mu thenu kenie nyilie. Teicie 1998 ki teicie 80 lhoulie di puotei vote.

Puo kerükra nu, Assam nu Kalaibor nunu rüzhüchü puo chü mu *Cotton College* nu rei puo za nunu rüzhüchü puo chülie. Teicie 2009 cie Niathu-Peso kiboulhako la *Ministry of DONER*-e Dr. T.Ao kerükra therhuhieu keseshü. Teicie 2002 cie - puo se sie nu - *Mohun Bagan AC*-e *Mohun Bagan Ratna Award* therhu-u pie puo tsü. Dr. T.Ao penuokelie teicie krie puo keta za nu teicie 2018 cie puo mirhi pie *stamp* puo chülie mu süu ze di Seyie-ue puo za nunu teicie peteu nu lukihaki thenyi nyikecü chü. Puo kerhu la mhathochie mu rüzhü kekra keselielie vor. *North East Council (NEC)*-e teicie kepra Dr. T.Ao *Gold Cup futbol tournament* keseshüya. *Tournament* hau u kelhouzha teicie 21 mu süu khroko bu rüzhüya.

Dieca:

1. Miavimia : lhou pevikeliemia; kuo di u rüna bu u rüzhüpfü kebamia.
2. Pfhelha : pfhe puo lhapie u zasi chükecü.
3. Darukesimia : daru dze phrü di vor kechümia thekeyakezhamiako.

Dojükecü:

A. Ketsokeshüko kelashülie.

1. Dr. T.Ao supuo ga?
2. Indiamia *Olympic* dzeu nu kiüdi Dr.T.Ao meyeie ga?
3. Talimeren-e rüzhümia kevitho puo. Diecha hau mvü kemeteiketuo la puocako thushülie.
4. T.Ao kelhou peteu nu futbol kemeyie cako thushülie.
5. Talimeren-e daru tsatie phrü mu Mohun Bagan la rüzhü ikeba teiki puotei kevi, mhatho kemeyie kicüpuo pie puo tsüşhü ga?
6. Kedipuo la *London Olympics* teiki Indiamia futbol kro-u thekro kekreiko ki kreita ga?
7. Talimeren-e kimhie di puo puou mengu chü tseilie ga?
8. India nu kimhie di thie futbol miaviu rükra tuoya ga?

B. Mhanu futbol rüzhü vikecü mhaphruo hau se di Talimeren thie rei khriesa chü di rhei baluo üro puo kelhou krei sekecü puo nu lhou batuo. Puo kelhou kimhiecü kro puo nu krei batuo shiü pemhi di thushülie.

C. Diecha khakeshüko puoteiu medzi di thu kesiesoshülie.

- Uko phithuo di futbol rüzhü.
- Daru tsatie phrü mu *Mohun Bagan* la rüzhü.
- Tali-e *London Olympics* teiu nu Indiamia kro-u pfhelha kepieu chü.
- Tali-e Jorhat nunu phrütuo üdi vo.
- Puoe Kewhira Kechüki nu *Medical Superintendent* chü.
- Puoe *Guwahati* nu *Cotton College* nu vo.
- Tali-e Impur rüzhüchü nunu futbol rüzhü sede.
- Puoe *Middle English School* nu kevitho lau nunu parlie.

D. 'Futbol Miaviu' medzi di ketsokecü die - kedipuo, supuo, kirapuo, kikecükipuo - hako se ketsokecü dia thushülie. Ketsokeshüko kedzütho nunu kelashülie.

- a) Kedipuo _____
- b) Supuo _____
- c) Kirapuo _____
- d) Kikecükipuo _____

E. Diecha khakeshüko phrülie di diechako kesieso di thu puotoushülie.

Rüzhü Kevimia

Rüzhü teiki Tia mu Lima nie-e ta kewhuokecū nu rüzhü.

- o Süteiki, Tia-e tetsuta
- o Unie-e kemetha thela riehoushielie
- o Lima-e ta riezshü
- o Lima-e thalie di Tia khruohishü.

Diechako kesieso di thushülie.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____
- 4) _____

Lima-e puo thuo takewhuokecū nu kata zorei puo zeu khruohiketuo pepilie. N keke ki Lima pepikelie hau puotou ücū le me?(krotse puo nu mia pengoungou balie di n leshükinu rüzhü teiki, thezho kevi medzilie morokesuo se thushülie.)

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

F. Rüzhü kesa puo rhü separkecū:

No pemhikelie geinu rüzhü kesatou puolie vi morei rüzhü kenie se kesapie rüzhü kesa puo chülie vi.

- 1) Rüzhüu zatho:
- 2) Mia kitsuo rüzhü:
- 3) Mhanyamhara seketuo:
- 4) Puo zhoko:

Nagamia Rüso Kepeso

Kephrüu nu Kemerüko:

1. Puocau si di kephrüu phrükelié.
2. Kephrüu nu si morokesuoko pfhü sikelié.
3. Kepethamia mu u zemia ze di kephrüu kepu sikelié.
4. Kephrüu medzi di dojükecü khakeshüko thu puotoukelié.
5. Rüso pesokecü ca mu puo kevi sikelié.
6. Mia rüso pesokecü rhukelié mu u thuvo rüso peso sikelié.

Nagamiaé rüso peso sikecüu pie u mhokuo puo chüya. Rüsomia u rüna nu kevorko rei süu merü di vorya. We u somia gei mephruomevuo mu tselüvikecü die hau lukihaki pete pu tuoya. U ketsopfhü ketsienyha donu rei u kevitho-u pie u somia tsüya. U somia peso pevilie moketae mha kethenga puo üdi leya. Nagamiaé mhakipuorei u somia bu rünou mo di laketa chüya mo.

U zhorüli kevi hako u krü u pfutsanuoko geinu keyie se tsur mu thie ketso rei u zie nu tuo zokecü ngulie. Zhorüli hau nnhiennhie nu rüna rüna chüterhü chü di vitho chü lakelié mu rüna kekrei ze khrietho chükelié teiki nu tuote. Rüna kekrei puo ze kepero pevi balieketuo la thehe keseshü

di rüna kekreiko nunu thepfumiako kie ze vor hiekecü chüya. Thehe hau nu peso keba rüna-ue mhokuo la khunuo kekra dukhripie theheu keseshüya. Chülie kevi pete nu u somia rhu mu pehe pevi seshüya. U somia lakecü ki themuo mu pfhe pie u somiako pie dashü di u bu pfü la u ki voya.

Yietse huo ro kekinyi kevo ki mialiu phreikie ze di vo u somia ki zha huoyo baya. Puotei hau nu, u somiakoe rüli di thase zieke nu voya. Sitse mia peso keba rünau nu thepfumiakoe vo u somiako telieya. Mu hau üse 'sote' isiya. Hau sie, pete rei u somia ze u kinu votaya. Hau geinu kro kenienie rei kepenuokuo mu u rheichie khrietho peba tuolieya. U

si mo zoürei puo ya puo
rüguolieyakezha dze pu
tuoya. Mhakinu mia puoe
chienuo morei rüna peteu
noupfhü puo gei shülie
zoüoü kemosie puo thuo
thenou meye se zoürei ki
niepuu medo ketso mo
di ta se süu kinu lelieya
mocecü zho puo tuo.

Kecükekrie nu rei themuo
khrie kevithoko kapie u
somiako tsüya. Themuo
khrie huo ka u tsü ro u rhu
kemo leya. Niepupfue

kerhei teiki huoniehüo peso tuotaya.
Bahurei thezho hau Angamimia,
Chakhesangmia, Rengmamiako
donu pebayakecü ngulie.

Nnhiennhie nu Nagamiae u somia
khrieürhukecü pie u zho chü tuo.
Nagamia puoe puo thuo puo
chü puo zie mhie zo di puo somia
rühierüguoya. Mhakinu biejobiemou
puo chü di sikemomia puoe u kinu
lerta zoürei, puoe u somiata zo mu
puo rüguokecüu u zhate.

Mia puoe puo ngumvümia ta puo
whuolie mu puoe puo ziekejü chü di
puo yalieketuo la ta se sikemomia
puo kinu leta. Sitse ki niepu-ue puo

puotei pete nu kecükekrieke chüpie
puo somiako tsü thaya. Yietse kro
puoe u khrietho la mekhou puo nunu
kekruya. Thie ketso rei u somia ze
keza cü mo di u thuo mia mhodzü
kerie chü mha kacüta ro sümia üse
thezho sikemomia üdi leya.

U Nagamia thie ketso u krüpfutsa
zhorüli kevi, puoma kenya puo se
vorkelieu liru rüso pesocecüu. Thie
ketso rei we rüsomia pesocecü ki
mhanya - pfhe, terha, tsüphie, zhie,
rüngou, u dzie rheitho morei Nagamia
mhacha cü keviko - hakemhieko pie
u somia tsüüzakecü chüya mu hako
pete we rüsomia pesocecü zhorüli
kevi ngulie.

Dieca:

1. Mephruomevuo : u vie khrie mo di pie mia ketsü, metei kemo.
2. Tseiüvi : ketseikevi.
3. Nnhiennhie : thiedzü keriekitho.
4. Mhokuo : kevikokuo zaupiekcü.
5. Phreikie : mia kiekcü.

Dojükcü:

A. Ketsokeshüko kelashülie.

1. Nagaland nu rüsomiake kedipuo merü di vorya ga?
2. Nagamia rüso pesokecü zho hau u krünuo zho kimhiekcü puo nunu sede tuota üsi ga?
3. Nagamia rünako nnhiennhie nu kimhie di rüsomia pesoya ga?
4. Nagamia nnhiennhie nu mu tsiedo rüso pesokecü zho kimhiekcü puo nu kekrei ba ga? Ca kenie thushülie.
5. U kinu miali pesoüuo üro kikemhie di u somia kedaya ga?
6. Nagamia u somia rhuyakezha kimhie di pulie vi ga?
7. Thie u Nagamiako kimhie di rüso pesoshüya ga?

B. Dieca kesa sikelieko se diecha chüshülie.

1. Mephruomevuo
2. Tseiüvi
3. Nnhiennhie
4. Mhokuo
5. Phreikie

C. N zemia puo zelie sidi mha ca hako ketherü di kepushülie:

1. Mia pesokecümia zhorüli keviko thushülie.
2. Rüsomia n kitiekinu vorkecü ki no kikemhie di uko pesoshüya ga?

D. Dieca hako kepetsou diecako pfhüshülie:

1. Noupfhü
2. Mephruomevuo
3. Kemhie
4. Methuo
5. Tseiüvi
6. Sikemomia

E. No kikemhie di kinu/ rüna nu rüsomia pesoya shi-e nethe puo thushülie.

F. Le di thushülie:

Mha ca se nu no mediemerhielie kevi:

- 1.
- 2.
- 3.

Mha ca se nu no mia khrie salie kevi:

- 1.
- 2.
- 3.

G. Diecha khakeshüko kesieso di thushülie.

(1) Mu thetha-u (8) nieko la chü bawete.

1	Hello! A za _____
	We puotei kekratsa seikra,dzü, nhasi dzü se hiemvü sa di pie u somia tsüya.
	We kecüca se u somia pehekecüu rübei monyü mediemerhie mu u khrieshü morosuo.
	A a kinu rüsomia pesokecü a neiya.
	Huokipuo, hieko uko la mhachashüya.
	Mediemerhiekecü-e die kevi mu mie rhukecü diecako sekelie pu ba.
8	A Nagamia puocü la kemiako baya. Nagamia-e rüso peso sikecü la mia puo siyakecümia.

Rüna Kemeza Zhoueko-II

Kephrüu nu Kemerüko:

1. Puocau si di kephrüu phrükelie.
2. Kephrüu nu si morokesuoko pfhüpie ketsokeshüko kela sikelie.
3. Dieca kesa sikelie.
4. Kepethamia mu u zemia ze di kephrü kepu sikelie.
5. Nagamia u rüna kese nu zhoweko sikelie.
6. Rüna sorkari dze la thenou mvü sakuokelie mu u kelhou nu puo kevi sikelie.
7. Nagamia chienuo mu thinuo zhoko sikelie.
8. Indiamia Yezabo nu thuwhica 371(A) nu thupie kezhü Nagamia krütsazhoko si bakelie.

Nagamia kezapie kro kekrekreicü chü baya. Chienuo, Thinuo, Peli mu Rüna idi kezapie baya. Zakro hakoe u thuo u donu huoniehüo kekhekere se balieya mu süu geinu rüna nu thezhothechieko mvü kemetei se balieya. Zakro kekrekreicüko u thuo u senu thezhoko medzikeshü geinu rüna kemeza zhoko chü khrielieya.

KROTHOKROCHÜ:

Nagamiae thepfumia bu kekayieya mu tsie rei süu medziya. Kayie ro-u thepfumia kikru nunu chüya. Krothokrochü nu shierei, kikru nu shierei thepfumia bu puotoutho chüya. Kashükayie vieko pie thepfumia tsüya. Kikru nu mu chienuo nu shierei thepfumia bu mha

pepiya. Mhokuo mu kishükinyi nu thepfumia u ya vikecü mhie derei ukoe kikru peteu, u chienuo morei mia u pele di lhoukecümia pete pie pfü mu rüguokecü chüya. Kikru pete chienuo puo khrükhro baya mu ukoe chienuo süu die ze, rhu mu rüguo se baya.

CHIENUO MU THINUO:

Chienuo puo nu tsüphrücoe u pfutsanuo mia puo geinu u kelhoubo-u parya. Rünau nu krotho rei seyienye shierei chienuo zho-u puotha rei mhatho nu rei meye se. Kikru kro puoe keze chienuo puo chü baya mu chienuo kro puo keze di thinuo chüya. Chienuo huo liro rüna lukihaki tuocecü rei chüya. Thinuo

morei chienuo pete nunu tsüphrüko vor rüna peyu-kehou chüya. Süla sorkari kese nu morei rüna kemeza mhathoko nu nuolhou pete ketou di mhachüya.

CHIENUO RO-U:

Chienuoko ha kesieso di kepero tsu baya mu chienuo nu tsüphrü puopuo icü zowe kekuo kese nu chienuo keweko nu tsüphrüko ze kekrekrei baya. Chienuo puopuo icü nu thepfumia phichü puo bu chienuo nu tsüphrü pete kekha se baya. Liecielierhi, kishükiya, kesiakejü mu theshiethenyieko nu chienuo tsüphrü pete chüshü morokesuo mhatho u mese nyi phreya. Chienuo puo nu tsüphrü puoe kekrükedeilie morei thezho huo varhuowa liro chienuo sünu tsüphrü kekrekoe puo sou chü di die pu morei huoniehüo rüguolieya.

KRÜTSAZHO:

Rüna pete u thuo u kijüriehou nu u kelhou pete la krütsazho se mhachü phreya. Krütsazho hako pecü se di

seya. Thezho süko rhu mu prei seya. Thezho kevaciemia u thuo u siezha kralieya. Thiedzü shükeiraka tuo kemo la thezho varhuowa ro kicükiri pie theshu chü meya. Mouketamia bu teicie huo themou chü tuoketa nyi. Krütsazho-u sü thezho kemeteitho süla capi chü mhaiwaya. Sirei theshiethenyie pepiketuo la Peyu-kehoue kerüchü pedei di nousuoko rünyü perieya. Nagaland nu krütsazho hau tsie rei medziya mu süu Indiamia capi zho-u ze kerüduo baya.

Thie ketso rei rünako nu u thuo u sekecü sorkari haiekcü kro puo baya. Rüna puoe thetsü kechü puo, Gaonbura morei Kehoukese puo bu rünau sou chüya mu Peyu-kehou puo bu puo khruohiya. Kro hau Gaonbura morei Kehoukese puo bu thetsü chü di u thuo u kese sorkari puo chü baya. Nagamia bu u krütsazho se u thuo u sorkari chülie kevi kekuo hau Indiamia Yezabo thuwhica 371 (A) nunu rüguo se baya.

Dieca:

1. Yezabo : seyie puo morei krotho puo thezho kro puo chiepie medzi di lhou mu mhachü vocketuo la rhüpie bayakezha thezho leshüda.
2. Chienuo : pfutsanuoko; u pfutsa kerhekecüko.
3. Peli : u kelhouzha ketou di kepekro lie nu mhachüyakezhamia.
4. Kayie : mia puo siaketa sie kekreimia puo puo vie liekecü.

A. Ketsokeshüko kelashülie:

1. Nagamia kezapie kro kekrekrei bayakezhako thushülie.
2. Kimhie di zakro kekrekreicüko geinu rüna kemeza zhoko chü khrielieya ga?
3. Nagamiae thepfumia geinu kekayieya ücü no kimhie di pulie vi ga?
4. Nagamia rüna kemeza mhathoko nu kimhie di nuolhou pete ketou di mha chülieya ga?
5. Kimhie di chienueo puo nu tsüphrükoe huoniehüo rhuhecü thashüya ga?
6. Nagamia krütsazho dze kedzü nunu thushülie.
7. Tsiedo rüna sorkari mu thiedzü rüna sorkari pie kemejüshü ro rüna kemeza zho nu thiedzü ze kekrei ba me?
8. N chienueo nu tsüphrükoe thiedzü tuoi di huoniehüo rhuhecü chüya me mo puoteiu ze di mhahuo nu rüдите ga?

B. Diecha puotoukecü rhieshülie.

- i) Thepfumia kekayiehecü nu
 - a) Phichümia bu puotoutho chüya.
 - b) Thepfumia bu puotoutho chüya.
 - c) Rüna Peyu-kehou bu puotoutho chüya.
- ii) Indiamia Yezabo nu thuwhica 371(A) nu rüguo se baya ga?
 - a) Rüna pete nu chienueo mu thinuo zhoko.
 - b) Rüna peyu-kehou zho medzi moketako gei menakecü.
 - c) Nagaland nu krütsazho mu u thuo u sehecü sorkari.
- iii) Nagamia krütsazho-u nu rüna mezakecü hau kedipuo thashü ba ga?
 - a) Rüna mezakecü nu mia pete u mese nyi.
 - b) Chienueo nu huoniehüo rhuhecü.
 - c) Kekuocho-u bu sorkari sehecü.
- iv) Thie teiu nu rüna tsüu üse....
 - a) Gaonbura morei Kehoukeseu isiya.
 - b) Phichü kezhau isiya.
 - c) Dobashi isiya.

C. Chü morokesuoko.

- a) N chienueo nu supuo kephichütho chü ba ga? Puoe kimhie di n ze kepero ga?
- b) Nethe puo nunu chienueo puo nu tsüphrü chühecü puo kemevi thushülie.

D. Pekhrotsa thedze puo thu tsei kemo puo khapie ba. Thedzeu puo donu khakeshüko phrülíe di thechü methuo kebako nu thulíe di thedzeu thu tseishülie.

Theza _____

Teisozha _____

Thiedzü _____ rüna nu, themiako bu medziketuo la thezho puorei baya mo.
Themiako u thuo u medo chüya süla _____

Khunhie puo, rünamiakoe uko thuo uko donu kegei parta süki _____

Ukoe keze _____ lhouketuo la thezho
huo ba di medzi morokesuo lelie.

Tsie we uko unei bate kekreamonyü _____

Uko pete rüna nu keze lhou vi balieketuae thezho medzi di lhou morosuo ükecü
lelie.

**E. N kibvü (colony) nu thezho medzi morokesuo ca 3 thushülie. No sitou mota ro, n krünuo morei phichümia ketsolie.
Ketherü di süko se n khadou nu kezashülie.**

U Kelhou

Kephrüu nu Kemerüko:

1. Geizo-u rükhre, pfhephra kekhokekeko phrü sikelie.
2. Dieca kesako silie di se nie die chü diecha chü sikelie.
3. Geizo cabo-u/nounyü dieyieu tekellie.
4. Geizo-u nu ketsokeshüko kela sikelie.
5. U nei di u thuo u die nunu geizoko phrü nyükelie.

U kelhou-e kemethuo puo mo,
 U kelhou-e kethotho puo zo.
 U kelhou-e u mho gei zo mo,
 U kelhou-e kesoutho puo zo.

U kelhou-e theyu rübei mo,
 U kelhou-e keretho puo zo.
 U kelhou-e kemichie jü mo,
 U kelhou-e kesia tie nu tha.

U kelhou-e teiso chülieya,
 U kelhou-e teizei chülieya.
 U kelhou-e u thuo chülieya,
 U kelhou-e u thuo rhuowaya.

- L. Dino

Dieca:

1. Kemethuo : mhapuorei ba kemo.
2. Theyu : keyu kechü.
3. Keretho : rüü mo.
4. Kemichie : mha kere vorketuo keprei.
5. Teizei : theva gei, teizie moketa teiu.

A. Dojükecü:

1. Bouhou thevi-theza khapie kebanie meho di 'U Kelhou' geizo-u nu kicüpuo ketho mu kicüpuo ketho mo shiü thushülie.

U kelhou-e hau

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.

U kelhou-e hau mo

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.

2. 'U Kelhou' geizo-u nu geizo cha thelanie kedipuo pu ga?

3. 'U Kelhou' geizo-u dze kecali di thushülie.

B. 'U Kelhou' geizo-u nu dieca khapie keba kepetsouko thushülie.

1. Rhuowaya _____
2. Teiso _____
3. Kesia _____
4. Kemethuo _____
5. Keretho _____

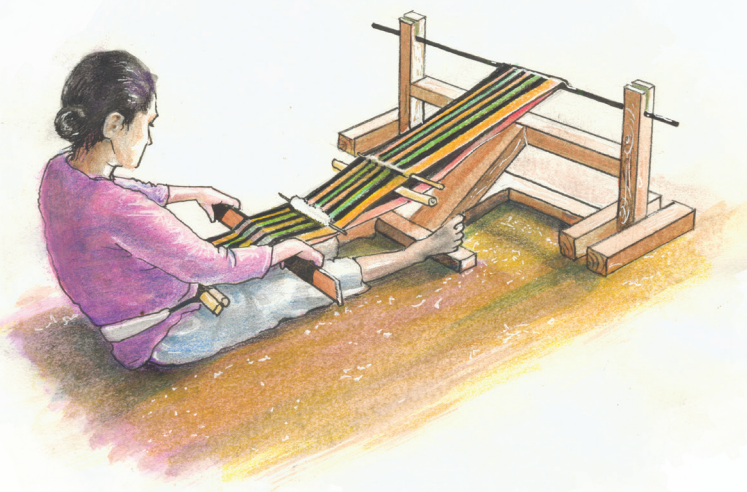
Nagamia Pfhe Dokecū

Kephrūu nu Kemerūko:

1. Puoca si tou di phrūkhroi vokelie.
2. Kephrūu nu kelaketuoko si di pfhū separ sikelie.
3. Dieca kesa sikelie.
4. U zemia mu kepethamia ze thedzeu kepukelie.
5. Khenumia pfhekedo mu pfhethoko rhu sikelie.
6. Nagamia pfhedo doko ngupie thenoumvūlie tsiu pfhedo kouriko mu jūpajūnyieko chū kehiekelie.
7. Pfhe kedo rheitho ze keperocū khenu zatho kekrekrekicūko sikelie.
8. U thuo u die nunu u keleko thu separkelie.

Nagamia pfhemenei rheitho kezivi puozie kekrekrekiekcū chū seyakezha la mia puo siya. Nagamia yietse puopuocū puo thuo puo pfhedzie, chiecha, neikro, keshūnei mu boulie icū yietsekekrekiozepuozie,puokhu morei puokou kekrekrekiekcū nunu si kekreilieya. Pfheni rheitho ha nuoyie puo sie puo lala idi keyie vor. Tsazho nu pfhe kedo sū thenumia mhattho

ūya. Thenunuomia u nhicu nunu pfhe dokecū pie u petha sedetaya mu kerūū rheitho chiepha kedo pie sede chūya. Pfhe kedo ha pie mechūzha puo kemhie di leya sūla thenuko vo kengulie di pfhe do ro tsiemelie thepfhe chū morei thedze kepu ibaya.

Tsazho nu zoziero, zotsha, thoularo mu seizhūko lopie kelo chūlie di se pfhedzie, chiecha, chiepha, boulie, neikro, keshūnei mu pfhemieko dolieya. Puotei takezhū ze di we tsiedo we pfhedochū kekrekrekicū kekra se pfhemenei, kedo se kechū boudaboulie, mhasirūtso, likhuo

kemhieko chü si se di Nagamia rheithozhoko kereipie tsiedo pfhenei chü se tuote.

Nagamia pete pfhedo rheitho bode nu zowe jüpajünyieko mu rieüdocü dorhüko kemhie phre zo. Nagamia jüpajünyieko sei morei kerie se chü phreya. Thejünyako kraphi dereipfhe rie mu dokecüko nu yopuopuocü puo kesetho kekrei phre. Nagamia pete jüdobä geinu pfhe doya.

Pfhemenei docü zho üse pfhekedo üya mu sünu kelo se kenie chü di seya, sünie üse pfherie mu mephi idi thejülonie do kemezhü tou voya. Pfhe docü pfherieu kho kenie chüpie pekhro-peso chülie di jübo-u bu jühketa mu jübe bu uchiecatsa idi pfü kegopie doya.

JÜBE: Hanie liro pie uchieca uvadi kecatsa nu thejüu belie tsiu pfü kegolie di doya. Jübenie thejüu

belieta ro thejüu rürheta mo di pfheu dolieya.

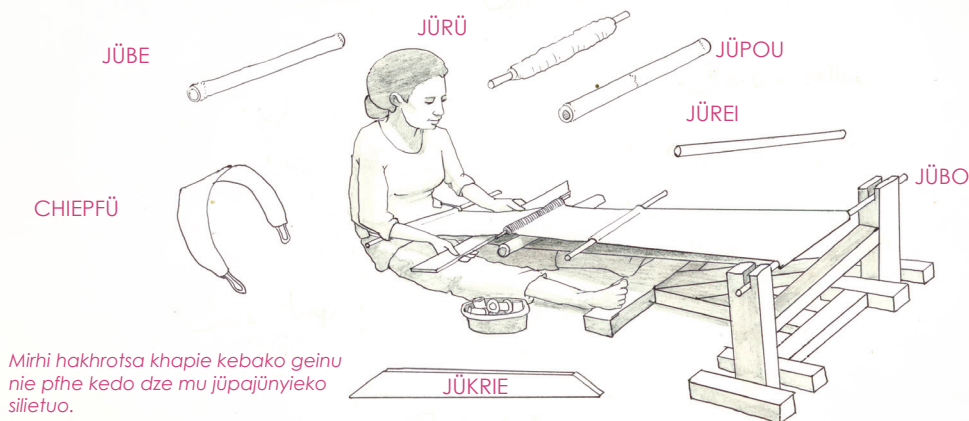
JÜBO: Jübo pie thejütie kekraitsa goulie di pfü kegopie doya.

JÜKRIE: Jükrie kekraicü kenie baya. Puo ro zha mu thetsa, sei morei kerie pie chüya. Süu zhiecha kemhie. Kekreiu ro cü mu thetsa. Kenienie pie mephilo kese kemeteiketuo la seya. Jükrie kecüu üse 'khuthu-jükrie' üya.

JÜNYÜ: Jünyü liro kelo pie jüleisei puo vüziepie baya mu süu teshüshü ro chakhro mu chamho kho kekrellieya.

JÜRÜ: Hau liro jürüsei üya mu kelo-mephi kedzipie puo gei shülie di se do voya.

JÜREI: Jürei liro jüleisei puo geinu pfherie ki keloprü kenie teshü kemetha kevo ki prü puo se jüreiu

vüwhilieya. Süu geinu keloko kepfhe kemezihülieya.

JÜPOU: Jüpou-u liro kerie phro kemo kecü yopuo. Hau liro jürei mu jünyünie donu baya. Hau liro jünyü yhakecü ki seya. Jüpou-u se jünyü khoya di pfherieu kho kekreipie chamho-chakhro ketherü di doya.

CHIEPFÜ: Chiepfü liro thejüu pfü kego kemeteiketuo la chiepha kemhiecü kezha puo, puotie lutsahatsa kero kemetei se khelie di teshüpie jübenie tie lutsahatsa vüwhilieya. Chiepfü liro keprü pie dolie morei chüzhü se chülie morei kemepo pfhedo se chülieya. Hau la Nagamia pfhe kedo üse chiepfü pie kepha rheitho üdi puya.

Tsie teiu nu meshin se puotei kedzü nu pfhe do pekratie ba zorei Nagamiaie udzie rheitho-u rhu kuoya. Kekreilamonyü u tei u zha pie udzie mhatho chükecüe puoma nyikecü la. Thie teiu nu kelo kevi tshazelo,

kemeselo (merserise), lutsalo mu jujulo se pfhedo chü kehe philiete. Tsiedo we kelo kezivitho mu thaprü kemhiecü se u thuo u pfhedo chü di neitshu-chiecha mu pfhedzieko chü kememhie philieliete.

Nagamiae pfhedoko se kenyü kra miemiezhie derei pfhemenei kedomia tsa miemietazhie. Phichümiako kelhou lau zo mo ro pfhemenei rheitho thachü votazhie. Süla nhicu khrieu rei do sedelie morosuote. Pfhe kecü dokecü nu jüdobä kezha se mo rei vi. Jüdobä kecü nunu dolie rei vi. Kijü nu thejü dokecü puorhi kekrekreicü kekra ba mu huomia u thejüu pie seico gei khelie morei pie pfhesha gei khelie di doya. Pfhe kedo dojü pezilie tse si pevilie tsiu thenoumvülie tse rheitho-u se hasietsa u mhatho chü tuolie vi morei pie u kenei mhatho puo chü di u rheitho mhale kevi khe chü tseiütso se parlie vi tsiu sügeinu shükeiraka mhapfhücha chülie vi.

Dieca:

1. Tseiütso : u kele chü tseikelie.
2. Thachü : tsa miemie; jü miemie.
3. Mechüzha : mechü keze mhachü ; mechü mhatho.
4. Puokhu : puomo gei puorhi huo chü pekrei.
5. Zoziero : zoziekou hüpie kero chükelie (süu pie kelo chü lalieya).
6. Kemeselo : keloprü mese mu meguo tsiu mephriekecü lo.
7. Mhatho : mha kechü.
8. Pfhesha : pfhe kegou chü.

A. Ketsokecüko kelashülie:

1. U tsiepfumiako kimhiecüko nunu kelo chü separlieya ga?
2. Nie kimhie di nie ramia pfhe yietse kekreiko pfheko nunu si kekrellie vi ga?
3. Kedipuo la Nagamia pfhe kedo üse chiepfü pie kepha rheitho üya ga?
4. Kedipuo la Nagamia udzie-rheitho pie ketherhuya ga?
5. Nagamia rheithonya zako thushülie.
6. Jüpajünyie kiu pfhe be kemeteilie di puo bu rürhetaya mo ga?
7. Kedipuo la khuthu-jükrie seya ga?
8. Kedipuo la jükrie seya ga?
9. Pfhe kedo nu jünyü-jüpou kedipuo ga?

B. Dieca kevazhücüko chiepie kemezeshülie:

a. Jürü	a. sei puo geinu keloko reipie keba
b. Jünyü-jüpou	b. sei thejüu teshü kemeteipie balieyakezhau
c. Jürei	c. pfhe mephiyakezha lo-u
d. Jüpou	d. jübo mu jübe unie donu keba loko
e. Jünyü	e. kerie jünyü mu jüpou nie donu khupie kho mu keya kezha
f. Thejü	f. jürü pie pelieketuo la jürü ki pecie pie kebau
g. Jükrie	g. jünyüko pie vüzieketuo sei
h. Jüdoba	h. jürü kese kemeteiketuo la seyakezha sei

C. Chüketuo:

1. N die nu jüpajünyie zako pfhüshülie?
2. N khie n mhoura pfhedo se kechü vie n kenguko thushülie.
3. Mhatho (khadou-u): Khunhie puo pfhe kedo nyi keseshülie. Kepethapfü bu mhatho kekrekreiekcüko kezapie kephrünuomia kro kekrekreiekcüko tsüshülie, Thakie: Pfhe kedo mirhi pfhü kengukecü; puozie pie mirhi thekecü; pfhedo puorhi kekrekreicü pfhü kengukecü; jüdoba pie kepekiecü; pfhe dopie kepekiecü, pfhe kedo nyako pie kepekiecü.
4. Dieca 150 nunu nie khadou-u pfhe kedo nyi kesekeshü mu no süu nu mhachükeshü dze sa thushülie.

D. Kheni pfhedo rheitho n keneitho puo sevorlie di n khadoumiako ki hako pushülie:

- Rheitho-u zatho (Likhuo, Pfhe hakemhieko)
- Supuo-e süu chüshü?
- Süu kedipuo la seya ga?
- No süu gei mha kikecüpou n nei ga?

Ben Shüphrü Ketho-u

Kephrüu nu Kemerüko:

1. Puoca si tou di phrü sikelie.
2. Mhaca si morokosuoko thedzu geinu pñü sikelie.
3. Kepu mu kethu nu chünu chatha khakeshüko sikelie.
4. U kromia mu kepethamia ze thedzu kepukelie.
5. Dieca kesako silie di kepu mu kethu nu se sikelie.
6. Kepu mu kethu nu rei ketsokecüko kephrüu nunu kela sikelie.
7. Kephrüu mho nu kepethadiu sikelie.
8. Rüsie chükecü nu rüsiemia chü sikelie.

Ben leshüki nu vo menuotatieya üdi puo zuoe va kekra puo kesousou kethazepuoemecüsieidisier. Leshüki icüu sü puo kenei die mo. Puae leshüki mu leshükephrü ngumecüya. Puo pesekeshü kephrüko chülie kemo mu khadou nu kephrükelieko nu kethachü la tsiemelie puo khase baya. Thie rei hamhodzütsa mhie di kerülei tei kedzüu teiki tatatuo üba. Puae puo likhuo kelhoupie nuorietsie cakhau sie shüshüwa di prou cakhau rüthou prata.

Puo ruo kevi nu tsie ketso puo telie moluo. Puo zemia huo we telie di voketa zhadoudo-u nu uko krünuo ze vor Kepetha-kezhau ze kesewate. Puae puo ruo vithor ba zo ücü le bata. Uko shüphrüdo kenieu tseita di kerülei tei kedzüu sedeta. Süu tsevu 15 rüleicüu derei puo hievi chü di

prou cakhau rüthou prata. Theruo keviu puo gei ba zo süla miapuorei puo ngu mo di puo bu rüzoulie. Puae mhale di therieu vo 'Mac's Momo Joint' idi puo keneitho nouva-lhithoki nunu momo huo cülie ro süzenu chuti di kitiekinu kevo teiu tso kemochie kimhie di puo tei pevotie shi icü pepilietuo üdi tuoshü.

Mac's Momo nu puo chalie chüshüyakezhau mha sevor puo tsüshü. Lhikhrümia kekrei ba kemo la chalie sü Ben ze kerüchü baketuo pepilie. "No kimhie di leshüki nu ba mote ga? No ta tuote me?" Ben-e puo dzüshie chü di, "U" ishü di puo nou nu themia hau teizieko dukhriwa morei mhatho huo chü ba mo di kiüdi a la puo nounyü batemu ha? Themia-ue lasie, "Puocapuola huo la no leshüki nu vo mote me?" ilashü.

Tsieu va we Ben sū puo noumeyieta, puo kele ki, chalieu leshūkesimia mo rei kiūdi puo leshūkephrū dze puo nou kenyū chū bate shi idi le di sie, “U, a thie kelhoudze kephrūca kedoju nu ba mo di rūda tuote, derei no sūu dze kedipuo si bamu” idi puta. “A dojućie” idi chalieu puta tse puo vapetho zowa. Sirei Ben-e puo meho chakhrie rūkri puo kesiko puo siepetie lalie di sie, ‘O, siro Quit India Movement sū kedipuo ga?’ Chalieu puo die kelakeshūu sipie meduomedeta. Kekradie pu pevi phi di sie, “1942 Tsiarie zha 8, nhie MK Gandhi-e Quit India (India nunu tuotalie) icūu pushū. Sūu ro Britishmia India mho dikecū puothela chūwa nucū mhacha puo,” idi puta.

Ben-e chalieu kimhie di hau simu ha tsiu puo Kekradie rei vi pie puo kepethau mhie zocū la puo ngota. “A NPSC kephrū khashūketuo la doju ba sūla hako dze phrū ba” idi chalie-ue pushū. Siru Ben-e puo die kela di, “Siūro no haki kedipuo chū ba ga?” Sūsieu rūnyūkelieu sū puotei kecha puo noule ki tuo sei tuota. “Nko pete kemhie di u krū u kesepie leshūphrūlieya mo. A *high school* nu phrū keba ki a krū siate. Sūyawinu a pedo-kepetha chū di mhakrapie a thuo a kese di khadou 14 phrūlie. Sūsie a vor a nieu lhithoki hau petacū nu puo khoya baya. A vorkezhū NPSC kephrūkelieu la theva leshūphrūya. Hau a va kenieu khashūtuo ūzhie. Nzhūsie kephrū khakeshū nu kethu nu parlie derei kepu-u nu parlie mote.”

Ben-e puo momo-ko mekutazhū rei le ba mota. Puo thuo puo rūli le, puo kinu kevi, puo krūnie puo kekhrie, kemephruokemevuo meza priesa, puo thuo leshūki nunu tata di kepethamia diepuko rūnyūlie moketako, pedo-shūphrū chū moto rei vicūko lelieta. Tsie we puo kezie kesa puo chalieu geinu ngota. Kekramia pu meyakezha diedo puo, “Mhakipuorei leshūdakou kengu

geinu theca chü hie,” icü dieu puo nou vor. Puo mhale keba ki chalieu puo ki kepu, “Harie, n momo-ko mekutazhie, no süko cülietacie,” Süu pushü di puo tuo kisietsa mhachaki kemereu nu vota.

Ben-e rülili di puo momo-ko cülie di puo nou kethemo chü di kinu vota. Kinu kevo ki puo ruokekuo puo zuoe ba mota, puo ba tse kiüdi puo kinu vor zite shi icü ketso zotuo ru. Puoe ke puo zhü gei balie di kidepuo puoe lhou pemo tuote shi, mu kimhie di puo krüe puo siedze kevi dzeshü puo tsütuoü kebau rülili di pekawa bate shi, icüko le bata. Puo thuo puo rüchü di, “Mhanuü a a kelhou-u

kekreamia ki a ruo vi sekua ücü sicü we a rei lhou kedzüllo tuota lhou mu ru,” ibata.

Süsieduü we puo zuo puo kesou kemonu sieta. Puo pfhenei selie, mhacülie di leshüki nu vota. Puo zuoe kedipuo puo hüshü di sie zilie shi idi puo ngota. Leshüki nu rei keziekou nunu rei vo rüdatayakezha cha tsiepfheu meho sa mota. Süu sou nu puo terü chü khadou nu mhathoko gei shüta. Rülili di puo kephrü mhatho nu vi parta. Tsie we puo kedeiwawa kevor teisozhako tseite, derei teisonhie Mac’s momo cie kevo metsei lelieyakezhau “A shüphrü ketho-u lununu sedewe.”

Dieca:

1. Mecü : mhachü nyü mo.
2. Cakha : mha pie khakecü.
3. Dzüshie : unou u nei mo.
4. Theca : kevikesuo chie kekrekeshü.
5. Kedzüllo : mhale pesoushü kemo.

Dojükecü:

A. Ketsokeshüko kelashülie:

1. Ben zhorüli therieki kedipuo mhie shi thushülie.
2. Ben kikemhie di leshüki nunu tataya ga?
3. Ben kiüdi lhizeki nu chalieu puo ketsokecü puo nei mote ga?
4. Ben kedipuo mhie di chalieu kelhoudze mhasi kesie meho ga?
5. Hotel nu chalieu puo thuo puo kelhoudze kedipuo Ben ki pu ga?
6. Chalieu kelhou dze kedipuo kemhie di Ben kelhou bie kedishü ga?
7. Ben kedipuo la puo shüphrü ketho-u Mac’s momo nunu sede üdi pute ga?
8. No thedze hau geinu kedipuo silie ga?

B. Thedzeu therie ki mu thela ki Ben zhorüli kemejüshülie.

Therie ki	Thela ki
1.	1.
2.	2.
3.	3.

C. Supuo hau supuo ki pu ga?

1. Mhaca huo la no leshüki nunu tate me?

2. Siüro no haki kedipuo chü ba ga?

3. Nko pete kemhie di u krü u kesepie leshüphrülieya mo.

4. A shüphrü ketho-u lununu sede.

D. Kekramia diedo puo 'leshüda puo puokou rübei meho di theca chü hie' cae no themia morei mhanya puo chazou kengu-u geinu rübei puo dze silie lho, icüu pu ba.

N thuo n die nunu mhasidie kenie pfhüpie puoca vatshashülie.

E. Rüsie chükecü: Mia kenienie di chüshülie.

Rüsiemia chükecü: puoca rüsie nu mia puo do chükecü. Khadou nu hako se rüsie chüshülie.

a) Ben-e soza meli pakezhü ki kepethamia puo bu puo telie. Unie rüchüdieko pemhielie di se rüsie chüshülie. Mia puo bu Ben do chülie mu kekriu bu kepethamia do chüshülie.

b) Ben mu puo zeu. Puo zeu-e Ben bu leshüki nunu tata hie nu di puo khabakecü. Unie rüchüdie pemhielie di se rüsie chüshülie.

F. Ketherü di dieca kesa sikelioko pie blackboard nu thushülie di phrü petoshülie.

Chiedebo Puo Zho Kevi Puo (Zeliangmia Dzeyie)

Kephrüu nu Kemerüko:

1. Thedzeu phrû si mu puoca sikelie.
2. Kephrüu nu si kenyüko pfhü sikelie.
3. U kromia mu kepethamia ze thedzeu kezakelie.
4. Thedzeu ze keperokecû mhathuko chû sikelie.
5. U die phrakeshüu medzi sikelie.
6. Mia khruohikecû zho-u chû kehiekelie.
7. Thedzeu nunu die mu dieca kesa silie di teisonhie mia ze kerüchücû nu sekellie.

Khunhie puo Zeliang Nagamia puo rüve rüna kepetse puo nu vozhö. Puoe ketsa nunu teizeizha pevo morosuota. Ketsa süu puoruo nyiya. Puo ramia pedzüperie puo ki pu zo. Terhuomia u kechüta ro ta suotuo

üdi pushü. Ukoë puo tarho di puo mhimielie di teikhrie nu puo ngou kege thalienushü. Silie ro themiae uko ki u tha vikuoya kekreilamonyü rüngou morei zhiecha geinu rüza zawa zorei uko geiwa zotuocü la.

Puoe rüleichü puo pfhü ketuo ki terhuomia teimekiecū puo ze keselie di unie kebie pere seta. Seiboko pete unie kebiecū ngu. Puo terhuou geiwa derei puoreirüza zawata. Tei-e zei ler tse puoe michieta tsiu mhale phralie mo bata. Puoe seibo puosie puopuo idi puo yalienu pete ki vo derei terhuou keprei la miapuorei puo rüguo mvü phreta. Chiedebo puoe themiau meleimekuo ketuo ngushü. Sü-ue themiau khoyashü ketuo ralieta. Seibo-ue sie “A n yashütuo derei terhuoko n pfhü kevor ki no mele morei ha rei hieluo,” idi puta. Themiau puo die kela di “Chiedebo, n pezie. A n kepu kehoupuorei zetuo” ishü.

Bavüdo puo sie terhuomia kro puo uko zemia puo geikewau pfhü vorta. Terhuoko themiau kirapuo ba shiü seiboko ketso derei seibo puopuo icü pete kepekhreu kevie phrewata. Thelatho nu terhuoko chiedebo-u ki vor di khriesamia puo ketsa nu hou ketuou ngu mo mo shi icü ketsota. Chiedebo-u rei michieta derei

kepedi lalie di sie, “A si mo,” iwata. Sirei terhuokoe mhale kemepfita kekreilamonyü uko themiau zie zierhei re si bata. Sitse mhakesi chiedebo-ue puocoko shüthapie keliko tsü di, “Nieko pete merü bate me?” ishü. Terhuokoe shiekhoui mu khriesau rüse zo di tuota.

Themia-ue chiedebo-u puo gei tseiüvikeshüko la puo mhidzü tu zota. Chiedebo-u puo kerheiro kelakeshü la puo peziethorwa. Süla puo puoe puo die puo phrashü “Thie yawinu a mhakipuorei chiedebo wi lhoté tsiu a nuosenuoyie bu rei mhakipuorei chiedebo-u wilie lho” iwa. Süsieduü puoe vokezhü rüna nu votuoü tuoshü mu puo mhakipuorei chiedebo-u ze kese la chie mota derei puo diephrau se tuota.

Tsiedo ketso rei Zeliangmia ha chiedebo u lie metsuo nu bata zorei mhakipuorei wiya mo.

Kepethadie: U die phrakeshüu mhakipuorei varhuo lawa suo.

Dieca :

1. Ketsa : seibo lhoutshupfü keba chüko.
2. Zhiecha : thegi se kechü rünyie kechacü puo.
3. Terhuomia : themia mo di ruopfü.
4. Rüse : diepfhüdierhu pupie mia geishü.
5. Nuosenuoyie : u nuonuo nuonuo mu thesie rei lhou vorketuoko.

Dojükecü:

A. Ketsokeshüko kelashülie:

1. Themiau-nuo ramiako thededie kicüpuo puo ki pu ga?
2. Themiau ketsa nu supuo ki puo yalienu pu ga?
3. Supuo themiau yashü ga mu thepha die kicüpuo geinu ga?
4. Supuo themiau pfhü vor mu kedipuo ca la ga?
5. Kedipuo themiau chüpie puo bu puo mhidzü tute ga?
6. Kedipuo la Zeliangmia tsiedo rei chidebo wi kenyüya ga?
7. Thedzeu nethe kerieu phrükeshü ki no kedipuo le ga?
8. N kelhou nu n dzüzeipie sükemhiecü tei huo ze kesewate me? N kromia ki süu dze pushülie.

B. Thechü kemethuoko nu thushülie.

1. Ketsau _____
2. _____ puo reketa ki puo bu _____ hienushü.
3. Puo terhuomia teimekiecü puo ze keselie di unie kebie _____
4. Terhuoko mhale pesuota kekreamonyü uko _____ themiau geinu _____ re sitacü la.
5. Themiau _____ puo khriekeshü la puo _____.

C. Dieca puotou-u kedapie diechau chü tseishülie.

1. Themiau _____ cha di seibo puo sie kekrei puo ki vo vo ituo.
a. kecüca b. puo yalienu c. puo peza kechü
2. Terhuoko shiekhoui mu _____ rüse di tuo lata.
a. ketsa nu seiboko b. khriesau c. huoniehwo
3. Rüsewaketa tuoi Zeliangmia mhakipuorei _____ wiya mo.
a. chideboko b. ketsa nu seiboko c. seibo coko

D. Diecha khapie kebako chü pechapie thedze puo chü tseishülie.

1. Thiedzü kedimia puo baya mu puo themiako mhachü mecü seya.
2. Puo uko kepetha mhatho puo chüpie uko gei shüketuo rhülie.
3. Ketsie kezha puo pie cha metsuo nu khashülie.
4. Chau ze vor keriethe-u puo kiriko whuo ketsieu therhie di pfüthe vota.
5. Mia kenieu puo thubagei se ta ketsieu rüthou pata.
6. Mia seu puo kier se prou ketsieu rüthou pata.
7. Kedi puo themia pete kie kengulie.
8. Themia bu ketsieu phou ketouwanushü.
9. Ketsieu khro suna bou puo zhü.
10. Kedi puo themiako ki pu di "Nieko ketsieu chüwacü sie sunau nieko vie chütatuo muru," ishü.
11. Sünhie nu themiako u mecü re cüu chü sa mota.

E. Mhanuü no-e thedze-u nu rüve-u liro no kikemhie di chiede bo-u pu sushütuo ga? Süko se n khadoumiako ze kezashülie.

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)

STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE

Iodine deficiency disorder is the single most common cause of preventable mental retardation and brain damage.

"Consume only Iodized Salt"